

УДК:341.641

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

кандидат юридичних наук, Зайцева-Калаур І. В.

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

Гончар Ю. В.

Київський національний університет ім. Т.Шевченка, Україна, Київ

Тематика захисту прав дитини Європейським судом з прав людини у вітчизняній юридичній науці є мало досліджуваною. У більшості випадків наукові доробки юристів-науковців та практиків у спектрі аналізу практики Європейського суду присвячені дослідженню захисту окремих суб'єктивних прав людини загалом. Проте, з кожним роком, зростає кількість звернень до цієї міжнародної судової установи з метою захисту прав українських дітей.

Предметом дослідження є міжнародне та європейське законодавство в сфері охорони прав дитини, практика його застосування Європейським судом з прав людини, наукові позиції з питань захисту прав дитини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають в процесі захисту прав дитини Європейським судом з прав людини.

Мета дослідження – розглянути та уніфікувати практику Європейського суду з прав людини в сфері захисту прав дитини.

Меті дослідження сприятиме вирішення наступних завдань: з'ясувати значення Загальної декларації прав людини, Європейської Конвенції з прав людини та Конвенції про права дитини у встановленні та захисті прав дитини; розглянути характерні ознаки діяльності Європейського суду з прав людини; визначити проблемні аспекти звернення громадян України до Європейського суду з метою захисту прав дитини; виявити особливості розгляду Європейським судом звернень щодо захисту окремих сімейних прав дитини; уніфікувати практику Європейського суду з прав людини в сфері захисту прав дитини.

Ключові слова: міжнародно-правовий захист, Європейський суд з прав людини, захист прав дітей.

*кандидат юридических наук, Зайцева-Калаур И. В., Гончар Ю. В.
Международно-правовые стандарты защиты прав детей в контексте практики Европейского суда защиты прав человека /
Тернопольский национальный экономический университет,*

Украина, Тернополь; Киевский национальный университет им. Т.Шевченко, Украина, Киев.

Тематика защиты прав ребенка Европейским судом по правам человека в отечественной юридической науке мало исследуемой. В большинстве случаев научные труды юристов-ученых и практиков в спектре анализа практики Европейского суда, посвященные исследованию защиты отдельных субъективных прав человека в целом. Однако, с каждым годом растет количество обращений к этой международной судебной учреждению с целью защиты прав украинских детей.

Предметом исследования является международное и европейское законодательство в сфере охраны прав ребенка, практика его применения Европейским судом по правам человека, научные позиции по вопросам защиты прав ребенка.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в процессе защиты прав ребенка Европейским судом по правам человека.

Цель исследования - рассмотреть и унифицировать практику Европейского суда по правам человека в сфере защиты прав ребенка.

Цели исследования будет способствовать решению следующих задач: выяснить значение Всеобщей декларации прав человека, Европейской Конвенции по правам человека и Конвенции о правах ребенка в установлении и защите прав ребенка; рассмотреть характерные признаки деятельности Европейского суда по правам человека; определить проблемные аспекты обращения граждан Украины в Европейский суд с целью защиты прав ребенка; выявить особенности рассмотрения Европейским судом обращений по защите отдельных семейных прав ребенка; унифицировать практику Европейского суда по правам человека в сфере защиты прав ребенка.

Ключевые слова: международно-правовая защита, Европейский суд по правам человека, защита прав детей.

I. Zaitseva-Kalaur, Phd in Law; Y. Gonchar International legal standards for the protection of children's rights in the context of the practice of the European Court of Human Rights / Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Kyiv

The subject of the protection of the rights of the child by the European Court of Human Rights in the domestic legal science is little studied. In most cases, the scientific works of legal scholars and practitioners in the spectrum of analysis of the practice of the European Court are devoted to the study of the protection of individual subjective human rights in general. However, the number of appeals to this international judicial institution

with the aim of protecting the rights of Ukrainian children is growing every year.

The subject of the research is international and European legislation in the field of the protection of the rights of the child, the practice of its application by the European Court of Human Rights, scientific positions on the protection of the rights of the child.

The object of the research is the public relations arising in the process of the protection of the rights of the child by the European Court of Human Rights.

The purpose of the study is to review and unify the practice of the European Court of Human Rights in the field of the protection of the rights of the child.

The objectives of the study will contribute to the solution of the following tasks: to clarify the significance of the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights and the Convention on the Rights of the Child in establishing and protecting the rights of the child; consider the characteristics of the European Court of Human Rights; identify the problematic aspects of the appeal of citizens of Ukraine to the European Court in order to protect the rights of the child to identify the peculiarities of the consideration by the European Court of appeals for the protection of individual family rights of the child; unify the practice of the European Court of Human Rights in the protection of the rights of the child.

Key words: international legal protection, European Court of Human Rights, protection of children's rights.

Вступ. Захист прав дітей сьогодні є одним із украї важливих завдань для України, що зумовлено анексією Криму, воєнними подіями на сході нашої держави і як наслідок значними міграційними процесами. (зараз більше 1,6 млн. тимчасово переміщених осіб, в тім числі 268 тис. дітей, і понад 3600 скарг поданих в ЄСПЛ з цього приводу загалом).

Визначивши охорону дитинства як стратегічний загальнонаціональний пріоритет та ратифікувавши значну частину міжнародних Конвенцій та Протоколів, Україна взяла на себе зобов'язання розробити дієву систему захисту прав дитини, основу якої складають Конституція України, Сімейний та Цивільний кодекси, Закон України «Про охорону дитинства» та інші правові акти.

Виклад основного матеріалу статті. Найважливішим універсальним документом з прав людини є Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН [1]. Вона базується на фундаментальному принципі «...визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, рівних та невід'ємних прав, які є основою свободи, справедливості та загального миру». Серед низки

загальних прав і свобод Декларація містить і ряд спеціалізованих норм, що покликані захищати дітей.

Наступним міжнародним нормативно-правовим актом в сфері захисту прав є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) [2], (підписана 04.11.1950 р. і ратифікована Україною 17.07.1997 р.), яка проголосила принцип верховенства права і зобов'язання учасників дотримуватися її положень. В її тексті практично відсутні норми, що покликані захищати права дітей. (за винятком, наприклад, положень про особливий статус неповнолітніх [2, ст.5,6]. Права, закріплені у ЄКПЛ, мають загальний характер, тобто вони притаманні будь-якій людині, незалежно від віку, статі, національності або будь-яких інших характеристик.

Визначальним у цьому переліку міжнародних актів є «Конвенція про права дитини», прийнята ООН 20 листопада 1989 року [3]. Сьогодні 191 країна світу (крім США і Сомалі) є учасником Конвенції про права дитини внаслідок ратифікації чи приєднання до неї (Україна ратифікувала Конвенцію 27 лютого 1991 р.).

Основна ідея полягає в тому, що дитина народжується з властивими всім людям правами і основоположними свободами. На розвиток цієї ідеї у Конвенції закладено чотири основні постулати:

по-перше, діти, незалежно від кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, економічного і фізичного стану, будь-якого іншого статусу дитини, її батьків або піклувальників, не повинні піддаватися дискримінації;

по-друге, діти мають право на проживання і розвиток у всіх аспектах їхнього життя, таких як фізичний, емоційний, психічний, пізнавальний, соціальний і культурний;

по-третє, найважливіші інтереси дитини повинні враховуватися при прийнятті рішень або дій, що мають безпосереднє відношення до дитини або групи дітей. Цього повинні дотримуватися як уряд, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, так і сім'ї при прийнятті того чи іншого рішення;

Останній постулат полягає у тому, що діти повинні сприйматися як активні учасники усього, що стосується їхнього життя, і бути повністю вільні у вираженні своїх думок. Вони мають право на свою точку зору і право на те, щоб їхня думка була врахована.

Отже, Конвенція Організації Об'єднаних націй про права дитини стала основним спеціалізованим міжнародно-правовим актом, покликаним захищати права особливої, найбільш уразливої верстви населення – дітей.

Україна, приєднавшись до Конвенції про права дитини, взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній дитині зростання у безпечних та сприятливих умовах, високий рівень її життя, доступ до освіти та

охорони здоров'я та можливість самостійно або через представників ініціювати подачу скарги до ЄСПЛ для захисту своїх прав та інтересів.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) – одна з установ Ради Європи, створена для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в ЄКПЛ.

У рішеннях Суд з'ясовує і роз'яснює, конвенційні норми, їх зміст і обсяг, формулює правові позиції (положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. І далі Суд керується ними при розгляді інших аналогічних справ. До складу ЄСПЛ входить і представник України, який бере участь у засіданнях Великої палати при розгляді справ за позовами українських громадян. Справа може бути розглянута суддею одноособово, комітетом в складі трьох суддів, палатою з сімома суддями, а особливо важливі концептуальні справи Великою палатою з 17 суддями.

Надзвичайно важливим фактором розгляду звернення до ЄСПЛ є встановлення відповідності звернення особи критеріям прийнятності, основні з яких:

- звернення повинно бути подане належною особою (*ratione personae*). Особа, що направляє звернення до Європейського суду, має бути жертвою порушення одного з прав, передбачених Конвенцією. У деяких випадках Суд також може визнати прийнятним звернення особи, яка не є безпосередньою жертвою, а тісно пов'язаною з нею, наприклад, родинними відносинами. Зазвичай, звернення в Європейський суд подають батьки дитини Втім, якщо це з яких-небудь причин неможливо, дитина може скористатися допомогою адвоката або громадської організації. В одному зі своїх рішень Суд спеціально вказує, що згідно з Конвенцією, неповнолітній має право сам звертатися з заявою до Суду. Це особливо важливо у тому випадку, коли інтереси дитини перечають інтересами її батьків або опікунів.

- подання звернення на вже порушене право, яке гарантоване Конвенцією та додатковими протоколами до неї (*ratione materiae*).

- порушення прав повинно бути після ратифікації державою-відповідачем Конвенції) (*ratione temporis*).

- порушення прав повинно відбутися в межах територіальної юрисдикції такої держави (*ratione loci*).

- звернення подається тільки після використання всіх ефективних засобів захисту права на національному рівні.

- звернення повинно бути поданим протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення на національному рівні (як правило, це рішення касаційної інстанції).

У разі недотримання зазначених критеріїв скарга визнається неприйнятною, на чому розгляд справи закінчується. По суті Суд розглядає і приймає рішення всього в 3-5% від поданих заяв [4]. За

кількістю скарг, що очікують розгляду ЄСПЛ, Україна є в числі лідерів. Більше 18 тис. заяв на початок 2017р., що складає 22,85%. Однак лише 1% поданих українських заяв визнається прийнятними [4].

Протягом 2016 року Суд виніс 70 рішень, в яких Україна визнається винною у порушенні принаймні однієї зі статей ЄКПЛ, це не є найвищим показником (щодо Росії винесено 222 таких рішення, щодо Туреччини – 77, Румунії – 71). Однак у значно більшій кількості випадків Україна визнала свою вину у відповідності до механізму односторонньої декларації (422 скарги). Вище за український лише показник Італії (811), у Росії (215). Загалом за рік Україна прогнала або визнала поразку більш ніж у 1000 справах в ЄСПЛ) [4].

Незважаючи на те, що для українців ЄСПЛ став вже звичною «четвертою інстанцією», скарги проти України з питань порушень прав дитини в практиці ЄСПЛ поодинокі.

Виникає запитання чому така незначна кількість звернень до ЄСПЛ з приводу захисту прав дітей? Ситуацію, що склалася можна пояснити наступними обставинами:

по-перше, згідно з процесуальним законодавством України неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Але у зв'язку з тим, що будь-якої спрощеної процедури подання та розгляду звернень дитини до суду в українському законодавстві не передбачено, самостійно виконати вимоги закону чотирнадцятирічна дитина практично не може.

Проте реальних передумов для здійснення даного права поки не існує, оскільки чинне цивільно-процесуальне законодавство не визначає положення неповнолітнього учасника цивільного процесу, що втратив батьківське піклування.

по-друге, у багатьох ситуаціях при порушенні прав дитини (наприклад, адміністрацією навчального закладу), батьки до останнього моменту сподіваються на мирне вирішення конфлікту і не хочуть посилювати його зверненням до судів.

по-третє, незнання правил подачі звернення до ЄСПЛ, а також не знання права у цій галузі призводить до спотвореного уявлення про те, «на що» і «як» можна і потрібно скаржитися в Страсбург.

Як бачимо процедура подачі скарг для неповнолітніх є достатньо складною. Для забезпечення захисту права неповнолітнього на подання скарги у ЄСПЛ Українська держава має вжити низку заходів, а саме:

– спростити процедуру звернень дітей та розгляду їх заяв зняти судовий збір і внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України;

– забезпечити надання безоплатної правової допомоги дітям через створення відповідних юридичних підрозділів служб у справах дітей обласних державних адміністрацій та міста Києва ;

- акцентувати увагу вищих навчальних закладів із підготовки юридичних фахівців на проблемах і процедурах захисту прав дитини у ЄСПЛ. Ввести спеціалізації і спецкурси, спрямовані на поглиблення знань у галузі захисту прав дитини, процесуальних особливостях подання позовів, спрямованих на забезпечення судового захисту інтересів дитини, в тому числі процедуру захисту прав дитини у ЄСПЛ. У процесі навчання необхідно проводити модельні процеси засідань ЄСПЛ, бажано англійською або французькою мовами.

З огляду на незначну практику ЄСПЛ щодо захисту порушених прав українських дітей, нами у роботі проаналізовано практику цього міжнародного юрисдикційного органу проти інших держав-учасниць у цій сфері його діяльності.

На даний час виробилась стала практика Європейського суду з прав людини у питаннях, щодо встановлення батьківства та захисту інтересів позашлюбних дітей, а саме аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини (справа «Калачова проти Росії») [5].

Європейський суд з прав людини, в питанні встановлення батьківства, прагне врахувати перш за все, інтереси самої дитини, а не тільки інтереси біологічних батьків (справа «Каутцор проти Німеччини») [5].

Будь-яке обмеження, накладене на особисте спілкування у відносинах між батьками та дітьми, повинне ґрунтуватися на причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання родини. Справі «Еріксон проти Швеції» стосувалася дитини, яка провела кілька перших років свого життя у дитячому будинку поки не було скасовано розпорядження про передачу її під опіку. Біологічній матері було заборонено забирати дочку з дитячого будинку і їх контакти було обмежено. Європейський суд з прав людини зазначив відсутність обставин, що мали б значення для обмеження спілкування матері і дитини [5].

Європейський суд з прав людини розглядає також справи, що стосуються визначення місця проживання дитини, в тому числі – примусове переміщення дитини органами державної влади та місцевого самоврядування у спеціалізовані заклади для проживання дітей. Сам по собі той факт, що дитина може бути поміщена в більш сприятливе для її виховання оточення, в тому числі і в матеріальному плані, не виправдовує того, що дітей забирають у біологічних батьків у примусовому порядку (справа «Хазе проти Німеччини») [5].

Останнім часом в практиці ЄСПЛ з'явився ряд прецедентних рішень, які зачіпають питання надання притулку дітям та їхнім батькам (справа «Мухаджієва та інші проти Бельгії») [5].

Правовий статус дитини визнано ЄСПЛ значно важливішим, ніж незаконність перебування іноземця на території держави.

Цікавою є також справа «Хабаровські проти України» [5]. Суд встановлює порушення ст. 8 Конвенції, що виявилось в тому, що законні інтереси заявниці в підтримці зв'язку зі своєю дитиною не були адекватно захищені правоохоронними органами, які неефективно виконували свої функції та не забезпечили виконання судового акту, що вступив в законну силу. Для України це одне з найбільш поширених порушень.

Стосовно відібрання дитини у батьків, позбавлення батьківських прав і передачі дитини під опіку знаковим є рішення у справі «Савіни проти України» [5]. Батьки є сліпими від народження, і тому було визнано, що вони «неспроможні забезпечувати дітей належним харчуванням, одягом, підтримувати належні санітарні умови, належним чином дбати про здоров'я дітей, а також забезпечувати їхню соціальну адаптацію». Суд визнав, що при позбавленні батьківських прав подружжя Савіних було порушено ст. 8 ЄКПЛ.

Сьогодні резонансного розголосу набула справа постанова Верховного Суду України від 14.12.2016 р. у справі №6-2445цс16, якою скасовано ухвали касаційної та апеляційної інстанцій (Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.07.2016 р. та рішення Апеляційного суду м. Києва від 29.04.2016 р.) залишивши чинним рішення Печерського районного суду м. Києва від 29.01.2016 р., яким відмовлено у задоволенні позову про визначення місця проживання двох малолітніх дітей з батьком та задоволено аналогічний зустрічний позов матері. Верховний Суд приймаючи рішення керувався тим, що батько не надав переконливих доказів про наявність виняткових обставин наявність яких би дозволила забрати дітей від матері. Сьогодні юристи готують звернення до ЄСПЛ по вказаній постанові.

Таким чином необхідно відзначити, що ЄСПЛ як особлива, остання інстанція захисту прав і свобод людини та громадянина відіграє провідну роль у становленні сучасного міжнародного права. Саме при розгляді скарг у Страсбурзі, формуються судові прецеденти та практика, яка має вплив на усі національні законодавства держав-учасниць, адже стає їх частиною. Безумовне дотримання міжнародних стандартів захисту прав дитини сприяє утвердженню демократії та верховенства права.

Висновки. Підсумовуючи усе сказане вище доходимо до наступних висновків.

1. Одним із найважливіших досягнень є визнання дітей самостійними суб'єктами права.

2. Конвенція про права дитини охоплює повний спектр громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав.

3. Загальна Декларація прав людини та Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є фундаментальними міжнародними правовими актами у сфері захисту прав людини загалом і прав дитини. Ці документи встановили механізм міжнародного контролю, найважливішим елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини.

4. Європейський Суд з прав людини є унікальним міжнародним юрисдикційним механізмом у сфері захисту прав людини.

5. Рішення Європейського суду з прав людини мають вагомий вплив на законодавче регулювання та судову практику захисту прав дітей в нашій державі.

6. Проаналізувавши практику ЄСПЛ щодо захисту прав дітей та відповідну практику національних судових інстанцій, вважаємо, що з метою забезпечення єдиних підходів вітчизняного судочинства у сфері захисті прав дітей, доречним є узагальнення Верховним Судом України судової практики у цій сфері з врахуванням положень ЄСПЛ.

Література:

1. *Загальна декларація прав людини 1948.* (Організація Об'єднаних Націй). Офіційний сайт Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (2018, червень, 22).

2. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950.* (Рада Європи) Офіційний сайт Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (2018, червень, 22).

3. *Конвенція про права дитини 1989* (Організація Об'єднаних Націй). Офіційний сайт Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (2018, червень, 22).

4. *За рік Україна програла або визнала поразку у більше ніж 1000 справах в ЄСПЛ.* (2017) Європейська правда. <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/26/7060732/> (2017, січень)

5. *Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини.* Українське право. (2016). http://ukrainepраво.com/international_law/european_court_of_human_rights/praktyk (2017, квітень).

References:

1. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny 1948.* (Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii). [The Universal Declaration of Human Rights 1948 (United Nations)]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. [The official website of

the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (2018, June, 22). [in Russian].

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950. (Rada Yevropy). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 (Council of Europe)]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (2018, June, 22). [in Ukrainian].

3. Konventsiiia pro prava dytyny 1989 (Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii). [Convention on the Rights of the Child 1989 (United Nations)]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (2018, June, 22). [in Ukrainian].

4. Za rik Ukraina prohrala abo vyznala porazku u bilshe nizh 1000 spravakh v YeSPL. [During the year Ukraine lost or recognized defeat in more than 1,000 cases in the ECHR.] (2017) Yevropeiska pravda. [European truth] <http://www.euointegration.com.ua/news/2017/01/26/7060732/> (2017, January). [in Ukrainian].

5. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravakh, pov'iazanykh iz zakhystom prav i svobod dytyny. [Practice of the European Court of Human Rights in matters related to the protection of children's rights and freedoms]. Ukrainske pravo [Ukrainian law] (2016). http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/praktyk (2017, April). [in Ukrainian].